

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"
בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

ריבית בכיבוד הגבחה ספר התורה

שהוא דבר של פרהסיא ונראה לכל, ואין הכל יודעים שהיו אוהבים כן זה לזה מקודם ונראה להם כרביית.

ועל כן בנידון השאלה כאשר הלוח מכבד את המלוה בהגבחה ספר התורה, דבר זה נכלל בדבר שבפרהסיא כמו שכתב המהרש"ל (יש"ש ב"ק פ"ט סימן יא) וזה לשונו (הביאו בש"ך סימן קסו סק"א): אם אינו ידוע לכל שמקודם היה קורא לספר תורה או היה מקודם מכבדו במצות, כגון שהוא מחותנו, או הוא למדן מופלג, או שאר שייכות, אסור, אף על פי שהוא יודע בעצמו, שבלאו הלואה נמי עביד ליה, אפילו הכי מאחר שאוושא מילתא כבר, ודומה לבית ועבד, דאסור, אם לא שידוע לכל שלא מחמת הלואה עביד, כגון שהיה רגיל להשאיל לו מתחילה, [וראה בש"ך שכתב דהרא"ש (ב"מ פ"ה סימן טז-יז) מתיר אם ידוע שהם אוהבים זה לזה מקודם ואינו אסור אלא בסתם בני אדם, ואילו מהרש"ל גם כה"ג לא התיר אלא בדברים שאינם של פרהסיא כגון השאלת בהמה וכלים. ובברית יהודה (פ"י הערה י"ד) תמה שגם הרא"ש לא כתב כן אלא לפי תירוץ אחד שאינו מחלק בין דבר של פרהסיא אלא אם עושה מדעתו, אבל לתירוץ ההחלוק הוא בדבר שבפרהסיא הכל אסור, והרי הטור והשו"ע פסקו כשני התירוצים לחומרא כנ"ל, ואם כן גם זה אסור].

מתבאר בדברי המהרש"ל, כי מאחר והאיסור בדבר שבפרהסיא הוא משום מראית העין, על כן אם ידוע לכל שהיה מכבדו עוד קודם ההלואה אין איסור בדבר, [והיינו דוקא כאשר הדבר ידוע לכולם שרגיל לכבדו, שאם לא כן עדיין יש חשש מראית העין, ובכך א"ש עם מה שכתב הש"ך בסימן קס סק"ט כשיטת הבית יוסף שבדבר שבפרהסיא אסור אפילו היה רגיל מקודם, שלא יסתרו דבריו אהדדי]. ויש להעיר כי כל האיסור בפרהסיא הוא כאשר ידוע לאנשים מהלואה זו, והם יסברו שעושה כן משום ריבית, אבל בזמן הזה אין הוצאת קול להלוואה אפילו אם נעשית בעדים, וכבר העיר כן בספר נתיבות שלום (סימן קס"ח סק"ז).

אמנם גם בדבר שהיה הלוח נותן למלוה קודם ההלואה ובאופנים שאין חשש מראית העין, כתב בשו"ע הרב (ס"א) שאסור להתנוון שהוא נותן לו כתמורה להלואה, שזהו אבק ריבית ממש.

ומעתה יש להסתפק, כאשר באמת לוח זה היה מכבד את המלוה גם ללא ההלואה, כגון שהוא נמנה בסגל ידידי הקרובים שרגיל הוא לכבדו, אך שעתה עולה בלבבו שזו גם הזדמנות להוקירו ויש בכך הכרת הטוב על מה שהלווהו. ונראה לחלק, שאם חושב שבפעם הזאת נותן לו את הכיבוד בתמורה להלוואה זהו אבק ריבית ואסור, אך באופן שאת עצם הכיבוד היה נותן ללא קשר להלוואה אלא שזוכר טובתו ומרגיש בכך הכרת הטוב, אין לחוש למה שעולה בדעת הלוח שיש כאן גם הכרת הטוב, שאין הלוח חייב לשכוח מההלוואה בשעה שמיטיב עמו. וכן כתב בחלקת בנימין (סק"ט). ונראה שיכולן שאינו נותן לו לשם ההלוואה, ובזה יוצא מחשש ריבית.

המשך בעמ' ב'

מנהג קבוע סיגל ראובן לעצמו כבר שנים רבות; אחת לשנה הוא רוכש את זכות הגבחה וגלילת ספר התורה הנמכרת בבית הכנסת בדמים מרובים, כאשר לא אחת הוא מזכר בהן את קרוביו וידידיו, וכל מי שרואה אל נכון לכבדו. שבת אחת עלה בדעתו כי עליו לכבד את שמעון בהגבחה ספר התורה, וזאת באשר באותו שבוע נזקק נואשות להלוואה דחופה, ומכל ידידיו היה זה שמעון שנענה בחפץ לב ופתוח פתח את ידו בתתו לו את מלוא הסכום שביקש; עתה יש בידו להוקירו במקצת ולו נאה ולו יאה לכבדו. לאחר שכבר קרא הגבאי בקול גדול את שמו של שמעון שיעלה ויבוא להגבחה ספר התורה, החל שמעון חושש לעלות שמה יש בכך איסור ריבית ממש, כי הרי מעותיו בהלוואה אצל ראובן ועתה מכבדו בתמורה לכך, ולא ידע את נפשו, האם יכול לעלות או שעליו להימנע מחשש איסור ריבית.

תשובת מורנו הרב שליט"א:

אסור ללוה לתת מתנות ושום טובות הנאה למלוה כתמורה להלוואה, ואף שאינו מסכם זאת לפני ההלוואה וממילא אין זו ריבית קצוצה האסורה מדאורייתא, מכל מקום אסור זאת חכמים, וזה נקרא ריבית דדבריהם. ואפילו ריבית דברים אסור, כמו שאמרנו (בבא מציעא ע"ה): שאסור ללוה להקדים ולומר שלום למלוה, אם לא היה רגיל בכך קודם ההלוואה.

אמנם כתבו הראשונים, שאין הכוונה שמשעת ההלוואה נהפך המלוה להיות מ'ודר הנאה' מן הלוה, ומעתה עליו להתנזר ממנו ולא להזדקק אליו לכל טובה שהיא; כמו כן דעת לגבון נקל, שיכולים לאחל שלום זה לזה ואינם צריכים להיות נזופים אחד לשני מרגע ההלוואה, שלא אסרו חז"ל אלא הנאות שהם מעבר למקובל בין איש לרעהו ולא היו רגילים לתת אותם לולא ההלוואה, באופן שניכר שהדבר נעשה מחמת ההלוואה (תוספות סד: ד"ה אבל. ריטב"א סב: ד"ה ריבית, ס"ד: ד"ה מתני'), ונבוא לעמוד על גדר הדברים:

בריבית דרבנן יש שלושה אופנים. א. ריבית מוקדמת: שקודם ההלוואה מפייס ומרצה את המלוה במתנות כדי שיועיל להלוותו. ב. 'ריבית מאוחרת', שלאחר הפירעון נותן לו מתנות כהוקרה על מה שהלוהו. ג. ריבית בשעת הפירעון, או קודם הפירעון - בזמן שהמעות עדיין אצל הלוה.

ומבאר בטור ושולחן ערוך (י"ד סימן קס"ז) כי בזמן שהמעות בהלוואה ביד הלוה קודם הפירעון, החמירו יותר ואסרו עוד שני אופנים (זה לחומרא כשני התירוצים בתוספות סד: ד"ה אבל). א. אם נוטל מן הלוה שלא מדעתו, מן הטעם שבכך שנוטל ללא ידיעתו מוכח שסומך שלא יקפיד מחמת שהלוהו, ולכן אסור ליטול ממנו אפילו הנאות שהיה נותן לו גם קודם ההלוואה. ב. דבר של פרהסיא, כגון לדור בחצרו ולהשתמש בעבדיו, וכפי שביאר הטעם בשו"ע הרב (ריבית ס"ה) שזהו מפני מראית העין: מפני

הלכה למעשה

משולחן מורנו הרב שליט"א

יצאה לדרך בלילה

כאשר בוחרים מועד ליציאה לדרך, האם יש להעדיף לצאת ביום כמו שכתוב בגמרא (פסחים ב.): 'לעולם יצא אדם בכי טוב ויכנס בכי טוב', והיינו שיצא בבוקר בן החמה, ויכנס בערב בתחילת השקיעה ולא ילך בחשיכה מפני הסכנה (משנה ברורה סי' קי"ט כ"ח):

תשובת מורנו הרב שליט"א:

בזמנינו לא ראינו שנוהגים להקפיד על כך, וכתבו האחרונים¹ שהטעם מפני שכל הטעמים שנאמרו בזה לא מצויים היום, שחשיכה כאורה - וכל הדרכים מוארות גם בלילה, וכל הדרכים סלולות ואין חשש בורות ופחתים, וכן

שנה, אסורה להתייחד עם איש מגיל תשע ומעלה. אמנם, גם כאשר שניהם מתחת לגיל מצוות, ילד גדול וילדה גדולה, ראוי שלא יתייחדו מדין חינוך.²

תיקון איסור ברירה

אחד שקיפל את הניילון לאחר הסעודה, ובתוך כך הבחין כי חלה גדולה נשארה בפנים עם כל הלכלוך, מתוך שחש לביזיון אוכלין הוציא מיד את החלה, ושוב נזכר כי עבר בכך על איסור ברירה כיון שאין דעתו לאכול מיד. האם יועיל לו אם כעת יטול ידיים ויאכל את החלה, ונמצא שברר כדי לאכול מיד.

תשובת מורנו הרב שליט"א

אינו מתקן האיסור, משום דבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה וכיון שבזמן פעולתו לא התכוון לאכול מיד כבר עבר את האיסור.³

¹ כן על מנת לחייבו סקילה, והא הוי התראת ספק דאולי מתכוון לאכול לאלתר, וכי"כ בכך החיים (סימן שי"ט סק"ז).

גם בבורר לא מהני ליה שיאכל לאלתר, שכבר עבר על איסור תורה. וראה מה שדון (אורח חיים סי' י"ב) כיצד יאה ניתן להתרות על

שניים את המלאכה נתייב עליה ולא מהני מה שאחר כך יחשוב לדבר אחר, דבשבת מלאכת מחשבת אסרה תורה, ולכן

² שו"ת שבט הלוי ח"ה סכ"ד.
³ הבן איש חי בספרו רב פעלים (ח"א א"ח סי' י"ב) הוכיח מדברי הגמרא (שבת צ"ב) שלאחר

¹ ראה האלף באמת פ"א אות י"ד, שערים המצויינים בהלכה (ס"ה ס"ה סק"ה) לקט הקמח החדש (סי' קי"ט).

שתיית קפה לאחר קידוש קודם הסעודה

בליל שבת קודש, כאשר עמד ראובן לעשות קידוש ולערוך את סעודת השבת, הרגיש עייפות חזקה ומשום כך עלה בדעתו כי לאחר הקידוש ישתה כוס קפה בכדי להתנער מעייפותו, כך יוכל לסעוד סעודת שבת כדבעי, והיות שהוא מדקדק בהלכה ניגש לאחד מרבני בית הוראה כדי שיוורנו הדרך, כיצד יוכל לשתות קפה באופן שלא יהא בזה שום שאלה הלכתית.

תשובה: ראשית עלינו להקדים שהיות ומתעתד לאכול סעודת שבת ובוודאי יקיים מה שכתב בשולחן ערוך (סימן ר"ג ס"ב) להרבות בבשר בסעודת שבת ש"ק, ואם כן הרי היא מוכרח לעשות ברכה אחרונה על קפה ששותה לפני כן, הגם שבדרך כלל לא תמיד צריך לעשות ברכה אחרונה על משקה שלפני הסעודה, מ"מ כאן הדבר שונה, שהרי בשולחן ערוך (יו"ד סימן פ"ט) מובא שאחרי אכילת בשר צריך לברך ברכת המזון אם ברצונו לאכול חלב, ובלי ברכת המזון לא יועיל אף אם ימתין שש שעות ואפילו כל היום כולו כמובא בש"ך (סק"ה), ועוד כתב (סק"ו) דהוא הדין אם אכל בשר ללא לחם, הברכה אחרונה היא כמו ברכת המזון ובלי זה הרי נחשב כבאמצע סעודה.

ועל פי זה כתב הפמ"ג (שפ"ד סק"ג) דלנוהגים על פי ה"זהו"ק פרשת משפטים, שלא לאכול בשר וחלב באותה סעודה, ממילא גם אכל מאכל חלבי חייב לברך ברכה אחרונה עליו כשרוצה לאכול בשר, ועל כן כאן בכל אופן יצטרך לברך ברכה אחרונה. אלא שנשאר לנו לדעת שתי נקודות א. האם יברך ברכה ראשונה על הקפה. ב. איזה ברכה אחרונה עליו לברך.

הנה לגבי ברכה ראשונה נפסק להלכה בשולחן ערוך (א"ח סימן קע"ד ס"ב) שיין פוטר שאר משקים מברכה ראשונה, (והגם שזה דוקא כששותה מהיין מלא לוגמיו כמובא שם בבא"מ מ"מ כאן שמדובר בכוס קידוש ודאי שתה ממנו מלא לוגמיו כנפסק להלכה בשו"ע רע"א ס"ג) ולכן לכתחילה כדאי שהקפה יהא מוכן לפניו לפני קידוש שאז היין פוטר לכו"ע, אבל אף אם שכח להכנינו והקפה לא היה לפניו בשעת קידוש א"צ לברך על הקפה וכדעת השו"ע"ר (שם ס"ד) שאף בכה"ג היין פוטר שאר משקים.

ולענין ברכה אחרונה זה קצת יותר מורכב, שהרי בדרך כלל כמו שיין פוטר שאר משקין מברכה ראשונה ה"ה מברכה אחרונה (סימן רח ס"ט) ואם כן בנידון דידן, לכאורה שתה רביעית מהיין של קידוש והתחייב בעל הגפן לפטור היין מברכה אחרונה ע"י ברכה"מ, כנפסק בשו"ע (סימן קע"ד ס"ו), ונוהגים בזה כדעת השו"ע"ר (- שם ס"ה) שברכה"מ פוטר כוס של קידוש אף בלי כונה להוציא כי הוא חלק מהסעודה, מ"מ היות שבעצם יין פוטר שאר משקין מברכה אחרונה, ממילא בין אם יברך על היין על הגפן ובין אם יפטרונו בבה"מ לכאורה בברכת בורא נפשות לא התחייב כלל.

ואם ירצה לברך על הגפן כבכרה אחרונה על הקפה והיין יחד, גם זה אינו נכון, דעל ידי ברכת על הגפן מסלק עצמו גם מהכוס של קידוש, ואם כן יצא שהקידוש שעשה היה שלא במקום סעודה, שהרי הפסיק וסילק עצמו מהיין לפני הסעודה, ובקידוש כזה לא יצא כנפסק בשו"ע (רע"ג ס"ג), היוצא מדבריו עד כאן, שלברך על הגפן אינו נכון, וגם בורא נפשות אינו נכון, ולא לברך כלום ג"כ אינו נכון כנ"ל.

ולכן העצה היעוצה הוא שלצד הקפה ייקח גם קצת שוקולד ויברך עליו שהכל שהוא אינו נפטר בברכת היין כי אינו משקה, ואח"כ יוכל לברך בורא נפשות ולסלק עצמו מהקפה והשוקולד, ולגבי היין אין זה עושה סילוק, כי ברכת בורא נפשות אינו פוטר מלש, ואם כן עצה זו היא האופן שנראית הכי לכתחילה בס"ד [יש עוד שתי פתרונות אלא שבשתיים יש חסרון מסוים, א. שבכוס קידוש ישתה פחות מרביעית שאז לא יתחייב בעל הגפן, ואז בשתיית הקפה יתחייב בבורא נפשות, אלא שדבר זה אינו פשוט, והשער הציון (סימן רח סק"ע) נשאר בזה בצ"ע. ב. להיפך, שישתה שתי רביעיות של יין בקידוש, כשהרביעיות השני היא בכדי שיהא קידוש במקום סעודה, ואז יוכל לברך על הגפן ויפטור את היין והקפה, אלא שלסמוך על רביעית יין בסעודה לדון זה אינו לכתחילה, והמשנ"ב (רע"ג סק"ה) התיר זאת רק בשעת הדחק, וא"כ לכתחילה יש לעשות כעצתנו הנ"ל].

יעקב עמד לפני נישואי בנו בשעה טובה ומוצלחת, בהתקרב ימי השמחה פנה לשכנו בבניין וביקשו שיועיל בטובו להשאל את דירתו על מנת שיוכל לארח את הוריו החפצים להשתתף בשמחת האירופרוף, השכן היקר נעתר בנפש חפצה לתת את חלקו בשמחת חתן וכלה. אולם למרבה הצער ועוגמת הנפש, במשך אותה שבת פרצה שריפה בבניין והגיעה אף לדירתו של השכן, הדירה ניזוקה בחלקה נזקים משמעותיים מאוד. כעת באו הצדדים לברר מה חלקו של כל אחד בנזק, האם, וכמה צריכים הוריו של יעקב לשאת בנזק שהתחולל בדירה.

תשובה: בשולחן ערוך (ח"מ סימן ש"א) נפסק שאין דיני שמירה בקרקעות, ולמדו זה מכלל ופרט דיש חיוב שמירה רק בדבר המטלטל וגופו ממון, וקרקע אינה דבר המטלטל ואין בה חיוב שמירה (והיינו דאין השומר חייב בחיובי השומרים אך מ"מ מחויב לשמור על הקרקע כל שומר לפי דינו), ומ"מ אם פשע השומר בשמירתו על הקרקע הביא המחבר מח' בזה האם חייבים בשיעור, והרמ"א שם פסק דפטורים, והש"ך (ס"ו ס"ו) פסק דחייבים.

ובתלוש ואח"כ חיברו הביא הרמ"א (ס"ו צ"ה סעי"א) מחלוקת בזה ד"א דאינו כקרקע ויש חולקים דיינו כקרקע ולכך השואל בית מחבירו ונשרף פטור מלשלם, ובס"י ש"א כתב הרמ"א בפשיטות דבית דינו כקרקע ולא הביא דיעות החולקים ונראה שפסק כך להלכה, וכן פסק הש"ך (ס"ו צ"ה סק"ח), ודע' הקצוה"ח שם (סק"ג), וכן הוא בשל"ט סק"א ושי"ז סק"ג) דלגבי איסורים דינו כמטלטלים ולגבי ממונות דינו כקרקע, ולפיזו ה"נ דינו כקרקע ואין בו חיובי שמירה.

ולפי"ז יש לחלק הכא דלגבי עצם הבית שניזוק מהשריפה יהיה פטור מלשלם דאין חיובי שומרים בקרקע (ואם השריפה קרתה בפשיעתו באנו למח' הנ"ל), ובשאר המטלטלים שבבית שהשואל בהם השואל פשיטא דחייב אפי' באונס וכסאות ומיטות וכד') פשיטא דחייב אפי' באונס כדן שואל דחייב באונסים.

ובשאר חפצי הבית שאינו משתמש בהם (וכגון כלים של המשאיל ובגדים וכו') לא יהיה

דינו כשואל כיון שלא השתמש בהם, והנה מ"מ יש לדון בזה האם נעשה ע"ז שומר, דהרי בכל שומר צריך הסכמה מצד השומר לשמור (-קבלת שמירה), וכן לרוב הפוסקים צריך קנין כדי להתחייב בחיובי השומר, ועיי' בש"ך ס"ו רצ"א סק"ז ובנתיה"מ סק"ב וסק"ח דבמקום שהסתלקו הבעלים והדבר נשאר באחריות השומר סתמא דמילתא מקבל על עצמו השומר שמירה, ולפי"ז ה"ה הכא שהבעלים יוצאים מהבית והסיבה שאינם נועלים אותו כדרכם הוא מפני שסומכים על שמירת השואל בבית אזי סתמא דמילתא מקבל על עצמו השואל שמירה על חפצי הבית, ואף דהכא לא היה קנין שמירה מ"מ לא גרע ממעשה (המובא בב"ק מח ע"א ונפסק בשו"ע ס"ו צ"ג סעי"א) בההיא איתתא שנכנסה לחצר בעה"ב ללוש בצק, ועיי' הוצרך בעה"ב לצאת מהחצר וחייב רבא את האשה בתשלום נזקי בהמותיו של בעה"ב שניזוקו מהבצק של האשה דקיבלה על עצמה שמירה אף שלא היה קנין, (ועיי' בקבא דקושייתא שאלה כ"ד שהק' מכאן להשי' שצריך קנין להתחייב בשמירה, ושמעתי לתרץ בזה עפ"י מ"ש הנתי"מ ס"ו צ"ה סק"א דאפי' להתחייב שמירה במטלטלים הנמצאים בבית אגב קנייתו לשאלה, וה"נ אגב הקניין שקנתה החצר ללוש הבצק נתחייבה שמירה במטלטלים שבתוכה, ולקצוה"ח שם סק"ד דפליג וס"ל דאין אגב בקנין שמירה בקרקע דאין שמירה בקרקעות, ואפי' בקרקע שאולה כמ"ש בס"י ר"ב סק"א, י"ל דקנתה המטלטלים בקניין חצר, דהרי קנתה החצר לשאלה בהתחלת שימוש כמ"ש הקצוה"ח בס"י קפ"ט סק"א, ובקנין חצר נתחייבה בשמירה בכל המטלטלים שבתוכה, ובניד"ד נמי להנתי"מ מתחייב שמירה במטלטלים אגב קנייתו הבית לזמן שאלתו, ולקצוה"ח עיי' שהשתמש בבית הרי קונה אותו לשאלתו בהתחלת שימוש, ומתחייב שמירה בכל חפצי הבית בקניין חצר).
להלכה: א. על הבית עצמו שניזוק (ובכלל זה גם הקירות והריצוף דלתות תריסים וחלונות) פטור מלשלם דאין חיובי שמירה בקרקע, ב. במטלטלים שמשמש בהם (וכגון שולחן כיסאות מיטות וכד') דינו כשואל ומשלם אף על אונס. ג. בשאר חפצי הבית שלא משתמש איתם לכא' דינו כש"ח וצריך לישבע או להביא עדים שהשריפה היתה באונס.

המשך מכתלי בית ההוראה מעמ' א'

ואמנם כאשר המלוה התכבד לעלות להגבתה ספר התורה על ידי הלוה, הנה מצד שזהו דבר שבפרהסיא נראה שאין כאן בית מיוחש כלל מהטעמים הנזכרים, שהרי מן הנראה היה רגיל לווה זה לכבד את ידידיו וקרוביו ולא ניכר הדבר שמחמת ההלואה נותן לו, ומה גם בזמנינו שלא מצוי שאנשים יודעים מהלואות אחרים - מי לוח ממי, ועל כן אין חשש מראית העין בכגון דא.

אלא שיש לדון מה יהיה הדין אם נודע למלוה שהלוה מתכוון לשם ההלואה, שהרי באופן זה הדבר אסור; ובשו"ת שבט הלוי (ח"ט סימן קע) דן על לוח שקנה עליה לתורה למלוה, ואחר שעלה לתורה עלה בליבו חשש הריבית, והסכים עם השואל שאין צריך לרדת משני טעמים: א. משום כבוד הבריות, שהלוה יתבייש מזה מאוד וכבוד הבריות דוחא איסור דרבנן. ב. מפני שיעקר האיסור הוא הכבוד שכיבדוהו לעלות לתורה, וכיון שכבר עלה הרי זה כאילו קיבל כבר את האבק ריבית ולא יועיל לו לרדת. ובברית יהודה מצדד (יעקרי הדינים פ"י הערה קד) שאף אם עדיין לא עלה לבימה אלא שקראוהו לעלות, יכול לעלות.

להלכה: א. אסור למלוה ליהנות מן הלוה בהנאות שלא היה נותנם לולא ההלואה. ב. בדבר שבפרהסיא אסור גם אם היה רגיל לתת קודם ההלואה, אלא אם כן ידוע לכל שהיה נותנם מקודם. ג. אם מכון הלוה לשם ההלואה, בכל אופן אסור. ד. בכיבודי מצווה, לכתחילה אסור לתת למלוה לשם ההלואה, אולם אם כבר כיבדוהו ועלה לבימה אינו צריך לחזור ולרדת. ויש מקילים שאף אם עדיין לא עלה יכול לעלות לאחר שקראוהו.

